

М. С. Булкат

*кандидат юридичних наук,
начальник відділу забезпечення
діяльності керівництва апарату
Вищого спеціалізованого суду
України з розгляду цивільних
і кримінальних справ*

РІВЕНЬ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ЯК СКЛАДОВА СУСПІЛЬНОГО ДІАЛОГУ

Сучасні державні процеси свідчать про необхідність удосконалення алгоритмів взаємодії у суспільстві. Вирішення цього питання з урахуванням аспектів безпеки або поширення тих чи інших соціальних культур — метод локальний, який не повною мірою враховує необхідність еволюції у процесі формування якісних характеристик суспільства (громадянських, демократичних, гуманізованих тощо).

Як свідчить практика, для досягнення позитивних результатів необхідні час, зусилля та комплексний підхід.

Разом із тим деякі з аспектів вирішення цього питання, на наше переконання, потребують наукового аналізу.

Одним із таких аспектів є широкоформатний, ґрунтовний діалог у суспільстві, між суспільствами сучасних держав, їх індивідуумами. Спочатку було Слово.

Дійсно, сучасні політичні та економічні події активізували інтерес суспільства до питань пошуку легітимних механізмів формування демократичного соціуму, оптимальної моделі державного устрою і політичної влади. Раніше прерогатива обговорення цих тем належала фахівцям вузьких соціо-професійних груп. Необхідно зазначити, що останнім часом рівень правових інтересів, активності та свідомості щодо практичних питань державознавства збільшився в рази. Зокрема, про це свідчить зростаюча кількість інформації в різних формах, адже попит породжує пропозицію.

Скориставшись таким поживаленням правового діалогу в суспільстві важливо добути максимум користі для його якісної еволюції. Водночас необхідно уникати негативних проявів інформаційно-правової активізації. Специфіка питання в тому, що правовий інтерес, активність, свідомість і діалог у суспільстві — категорії, які є складовими поняття «правова культура» або тісно пов'язані з ним.

Так, правову культуру (як юридичне, соціальне, філософське поняття) можна класифікувати за багатьма критеріями. Для досягнення цього понят-

тя досить розрізняти такі види: правову культуру суспільства (держави в цілому), правову культуру регіональних суспільств держави, правову культуру соціальних (наприклад, професійних) груп, правову культуру особистості.

Наведені види правової культури (а отже, і правової свідомості, активності, інтересу та інших її елементів) істотно відрізняються один від одного.

Так, правова культура особистості — це рівень обізнаності індивідуума не тільки в питаннях чинних юридичних норм, а й у розумінні державних процесів, механізмів взаємодій. У кожному разі її формують безліч факторів: виховання, освіта, соціальні умови, життєвий досвід тощо. Необхідно розуміти, що немає двох однакових правових культур особистості, як немає двох ідентичних людей. Відповідно, кожен індивідуум має унікальну точку зору, а її компетентність, аргументованість, достовірність (як різнобічне, об'єктивне, кваліфіковане розуміння дійсності) безпосередньо залежать від рівня правової культури.

Взагалі, формування високого рівня правової культури кожної людини — надзавдання сучасних держав. Його виконання могло б ефективно вирішити не тільки глобальні питання взаємодії «держава — суспільство», «суспільство держави А — суспільство держави Б», а й «побутові» проблеми людства, наприклад, з правопорушеннями (всі індивідууми виконували б норми закону через високий рівень правової культури). Однак виконати це надзавдання дуже складно.

Рівень сприйняття і розуміння процесів, що відбуваються у державах, їх функціонування та реформування, взаємодії соціумів — досить конкретна характеристика правової культури певного суспільства (держави). Це видимий результат ефективності державних механізмів всіх рівнів, зокрема у загальній і правовій сферах освіти.

З огляду на такі судження варто сприймати освіченість як головний проект форми суспільного устрою — сучасної держави, як дієвий інструмент для досягнення багатьох її завдань. Адже якість життєдіяльності соціуму (рівень розвитку медицини, культури, будівництва, бізнесу, військової справи, сільського господарства, функціонування державного апарату, суду, устрій та ін.) безпосередньо залежить від якості освіти в кожній із цих сфер.

Таким чином, основоположним твердженням у алгоритмах розвитку кожного сучасного суспільства повинен бути такий: освіта є основою якісної суспільної еволюції.

При цьому сформульований алгоритм покликаний вирішити вельми неоднозначні питання діалогу в сучасному суспільстві. Зокрема, питання межі між суспільним та приватним: де закінчуються суспільні інтереси або потреби і починаються права кожної людини, індивідуума. Так, у суспільстві соціалістичного зразка соціальне право і благо (де-юре визначене більшістю суспільства) переважає над правами окремої людини, тоді як у демократич-

ному основою державного ладу є саме правовий статус особистості як сукупність її невід'ємних прав (на життя, на заборону позасудової розправи, на недоторканність особи, на свободу пересування і вибору місця проживання, на недоторканність житла і листування, на заборону примусової праці, на недоторканність власності, гідність особистості, свободу совісті та віросповідання тощо).

Існує ще один визначений аспект цього питання: чи можуть застосовуватися в одному суспільстві обидві згадані системи одночасно, або чи може іноді при виборі та декларуванні однієї застосовуватися інша, і в яких випадках? Чи вважатиметься такий підхід порушенням соціального договору або колективною безвідповідальністю? Чи слід у цих випадках застосовувати закон? Чи може бути нормативно зафіксовано перелік таких випадків (для континентальної системи права) або слід використовувати універсальне правило застосування за аналогією (для англо-американської правової системи)?

Невирішеними у цьому контексті залишаються також правові питання визначення меж свободи особистої думки і громадянської позиції як усередині кожного суспільства (інакомислення як судження у галузі моралі чи суспільному житті, відмінне від прийнятого в суспільстві), так і між індивідуумами — представниками різних суспільств, між суспільствами різних держав.

Чи може кожне сучасне суспільство та його держава, засновані на якомусь соціальному договорі, дозволити собі сприймати різноманітність думок їх індивідуумів щодо питань державного розвитку? Який результат отримає суспільство при наявності біполярних поглядів на свій державний лад?

Правові питання такого змісту підлягають обговоренню у сучасному суспільстві, щоб досягти розуміння кожним його індивідуумом суті соціального договору в конкретному суспільстві і державі.

Таким чином, ще одним очевидним у алгоритмах розвитку сучасного суспільства може бути твердження, що широке обговорення основних питань функціонування держави є запорукою їх суспільної легітимізації.

Повертаючись до змісту питання про правову культуру особистості, слід зазначити, що іноді різні правові культури особистості бувають взаємопов'язаними. Для позначення одного з видів такої «схожості» слугує поняття правової культури професійних груп. Закономірно, що люди однієї професії мають подібний рівень правової культури. Наприклад, юристи отримали певну освіту, щодня стикаються з питаннями функціонування державних механізмів і правовими нормами, мають певний досвід взаємодії з державною системою і між собою тощо. У свою чергу, представники інших професій мають іншу профільну освіту і на практиці стикаються з юридичними питаннями зазвичай нечасто, а з поняттями державознавства — і зовсім рідко. Таким чином, погляди й оцінки одних і тих самих подій, про-

цесів, концепцій державного ладу та його реформування у різних професійних груп будуть відмінними, з різними характеристиками компетентності, аргументованості та достовірності.

Питання порозуміння між особистостями з різним рівнем правової культури і між різними соціальними групами в суспільстві — це питання його культури в цілому.

Існує думка, що ключем до вирішення цього питання може бути популяризація аргументованої, зваженої, достовірної, прийнятної для усвідомлення інформації фахівців у галузі функціонування державної форми суспільства. Насамперед, це питання стосується інформаційної сфери. Адже *Fourth Estate* — не просто словосполучення, а бути четвертою гілкою влади — не лише прерогатива, а й відповідність, хоча б тому, що від перших трьох гілок (законодавчої, виконавчої та судової) суспільство вимагає відповідальності завжди.

На повагу заслуговують професіонали в галузі засобів масової інформації, метою яких є не створення й обслуговування інформаційного контенту, що користується попитом у масової аудиторії, а, навпаки, забезпечення виконання функцій четвертої влади в суспільстві та його державі, зокрема у сфері формування правової культури, спрямованих на об'єктивне розуміння державних і політичних процесів громадянами.

У зв'язку з цим не втрачає актуальності питання формування повноцінної четвертої гілки влади в сучасному суспільстві. Очевидно, що інформаційні ресурси на сьогодні є такими ж важливими для кожного суспільства (і його держави), як людські або природні. Відповідно, суспільство на певному етапі свого розвитку може дійти до угоди про їх цільове призначення і використання, як це еволюційно сталося з урегулюванням норм поведінки (законодавча влада), їх виконанням (виконавча влада) та сферою встановлення справедливості (судова влада).

Складно говорити про можливу вертикаль цієї гілки влади з огляду на її суть і природу, оскільки в інтересах суспільства інформація повинна бути об'єктивною, незалежною і всебічною. Схожі питання вже вирішувалися під час формування інших гілок влади, наприклад, судової.

З другого боку, чи можна стверджувати, що сучасна структура інформаційної сфери, що ґрунтується на наявних приватних, в основному конкуруючих, засобах масової інформації, є ефективною для сучасного суспільства? Процеси формування відповідної гілки влади за наявності приватних засобів масової інформації (як недоторканної власності), їх діяльність в єдиній суспільній (державній) структурі, яка вирішує суспільні (неприватні) завдання і державні цілі — досить непрості. Державі важливо уникати зловживання (узурпації) інформаційною владою, і водночас виконувати завдання всебічного об'єктивного інформування суспільства з метою захисту його інтересів та забезпечення поступального розвитку. Однак, слід

пам'ятати, що ці питання вже вирішувалися під час формування законодавчої гілки влади, наприклад, коли суспільство не легітимізує ухвалені норми права і вони не набирають чинності.

Тобто суспільство цілком може контролювати функціонування четвертої гілки влади. У свою чергу, інформаційна гілка влади ефективно може виконувати контролюючі функції щодо законодавчої, виконавчої та судової. Такий порядок речей дозволив би збалансувати систему державного устрою сучасного демократичного суспільства та наблизитись до вирішення питання відкритості інших гілок влади для здійснення суспільного контролю.

Повертаючись безпосередньо до питання інформатизації, слід зазначити необхідність активної участі в суспільному діалозі фахівців відповідних галузей. Зазвичай дефіциту думок, висловлених деякими представниками суспільства, немає — їх позиції регулярно висвітлюються засобами масової інформації. Однак поліструктурність таких позицій може впливати на поглиблення розрізненості думок у суспільстві. Звідси виникає проблема: жодна із задекларованих позицій не може набути легітимності, стати прийнятною для суспільством у цілому.

Основним механізмом для вирішення згаданої ситуації може стати активізація розміщення в інформаційному просторі пояснень кваліфікованих фахівців.

Прикладом тут можуть бути західні ЗМІ, які регулярно популяризують не побутові думки, а зважені науково обґрунтовані доводи фахівців із питань екології, економіки, історії розвитку політичної думки, застосування правових норм і розумінь подій, що відбуваються не лише у своєму суспільстві (державі), а й в інших.

Позитивною є також практика використання інформаційних ресурсів для оприлюднення особистої позиції посадових осіб як обізнаних представників суспільства в питаннях функціонування державних механізмів. При цьому їхні погляди мають бути зваженими і обдуманими, перебувати в межах теренів професійної діяльності. Зі свого боку, суспільство не повинно вимагати інформатизації такого роду від державних діячів, адже їх завданням є ефективне виконання делегованих суспільством функцій, а не безпосереднє інформування громадськості. Тому застосування такої практики не є обов'язковим.

Слід також зазначити і про наявність негативних аспектів існування відкритого інформаційного простору. Наприклад, коли процеси державного розвитку з тих чи інших причин не проходять стадію широкоформатної інформатизації в суспільстві, утворюється інформаційний вакуум. У таких випадках виникає загроза швидшого і легшого тиражування побутових думок або радикальних настроїв тих представників суспільства, які не зайняті роботою на благо суспільства (і його держави, економіки). Зазначені тенденції повинні викликати стурбованість, адже неможливо розвивати сус-

пільство, яке керується некваліфікованими думками, має низький рівень правової культури.

Коли ми говоримо про вплив плюралізму поглядів на державні процеси в демократичному суспільстві, мова не йде про «Сорочинську ярмарку». В ідеалі — це кілька аргументованих течій із зрозумілою концепцією реформування або розвитку, широко підтриманих у суспільстві: демократична і республіканська позиції в США, консервативна і ліберальна у Великій Британії тощо.

У цьому контексті суспільство може використовувати три інформаційні фільтри: загальний (державний) — як завдання залучення кваліфікованих фахівців для інформатизації суспільства в конкретній сфері, професійний рівень ЗМІ — як відповідальних перед суспільством органів у питанні інформатизації та особистісний рівень — для розуміння компетентності тієї або іншої думки.

Із викладеного можна сформулювати і ще одну властивість алгоритмів розвитку сучасного суспільства — об'єктивна, компетентна і ефективна інформатизація.

Слід пам'ятати, що в питаннях державного розвитку практика без теорії — як блукання в темряві без ліхтаря (Ф. Бекон). Складно передбачити результати будь-якого починання, коли немає чіткого плану, і не можна висмикувати якийсь процес з контексту системи, не проаналізувавши її в цілому. Останнє може відбуватися у випадку, коли суспільство (його державні механізми) починає реформувати систему свого державного ладу, не виробивши спочатку виваженої, аргументованої концепції розвитку з прогнозованими результатами.

Важливим для врахування моментом при цьому є ефективно використання інтелектуального потенціалу суспільства для розвитку його держави. Первинна перевірка всіх практичних планів розвитку та реформування повинна бути підтверджена достовірними науковими дослідженнями для забезпечення їх реалізації з найбільшою ефективністю.

Крім того, наукові дослідження є ефективними засобами і для легітимізації розвитку державних механізмів у суспільстві. Саме для розуміння всієї складності тих чи інших трансформаційних процесів в інших суспільствах (державах) використовуються думки наукових фахівців різних галузей. Справа в тому, що через різні рівні правової культури суспільство в цілому не завжди може об'єктивно оцінити зміни, що відбуваються. Особливо це помітно під час трансформацій у соціальних сферах (охорона здоров'я, соціальне, пенсійне забезпечення тощо). Тобто механізм можна змінити, але він знову може не влаштувати суспільство, яке в більшості своїй не розуміло суті трансформацій.

Тому наступною властивістю алгоритмів розвитку сучасного суспільства є необхідність підкріплення трансформаційних процесів серйозними аналі-

тичними і науковими дослідженнями, ефективно використання інтелектуального ресурсу суспільства для досягнення цілей розвитку його держави.

Разом із тим проблеми розуміння та діалогу на рівні зазначених груп правових культур тьмяніють порівняно з питаннями, що виникають під час аналізу рівня правових культур регіональних суспільств держави або суспільств різних держав. Треба брати до уваги, що кожне суспільство має свою ментальність, традиції, історію розвитку. В історії розвитку кожного із суспільств існує спадковість правових традицій, традицій державності. Ще Ш. Монтеск'є у трактаті «Про дух законів» обґрунтував підхід, згідно з яким державність залежить від клімату й автентичних особливостей народності. Усім відомо, що культура має особливість поширюватися, тому відмінність правових культур регіональних товариств (зокрема в поглядах на розуміння державних процесів, концепції розвитку держави) є закономірною і має місце бути в будь-якому сучасному суспільстві та його державі.

Як свідчать фундаментальні дослідження М. І. Костомарова, М. М. Карамзіна, В. О. Ключевського, С. М. Соловійова, для суспільств на територіях Київської Русі пріоритетними сферами були освоєння власних територій та їх оборона. Разом із тим необхідно розуміти, що історичний розвиток суспільств (і їхніх держав) на цих територіях відбувався своїм індивідуальним шляхом, проте принципова основа ментальності та розуміння держави у них ідентична. Способом вирішення цього питання може стати ефективна реалізація державою своєї інформаційної політики, інформаційних аспектів у кожній із своїх функцій (як внутрішній, так і зовнішній). Одним із альтернативних варіантів вирішення може бути формування четвертої інформаційної гілки влади в сучасному суспільстві. А запорукою ефективного діалогу між регіональними товариствами та товариствами різних держав завжди залишатимуться толерантність і високий рівень їх правової культури.

За результатами цього дослідження можна сформулювати висновки, що ґрунтуються на твердженні, відповідно до якого науковий аналіз питання про діалог у сучасному суспільстві як інструмент забезпечення його стабільного розвитку необхідно здійснювати з урахуванням його розвитку з певних правових алгоритмів. Основою для розробки відповідних алгоритмів, на нашу думку, можна вважати такі теоретико-правові положення:

1. Однією з основ формування сучасного суспільства і його держави є ефективний діалог.

2. Якість діалогу в суспільстві, між суспільством і його державними механізмами, між суспільствами різних держав на всіх рівнях залежить від рівня правової культури.

3. Алгоритми формування ефективного суспільного діалогу ґрунтуються на таких твердженнях:

– освіта є основою якісної суспільної еволюції;

- широкоформатне обговорення основних правових питань державного функціонування є запорукою їх суспільної легітимізації;
- об'єктивна, компетентна й ефективна інформатизація є основою розвитку сучасного суспільства;
- для досягнення цілей розвитку суспільства і його держави необхідно підкріплювати трансформаційні процеси серйозними аналітичними та науковими дослідженнями, ефективно використовувати інтелектуальний ресурс суспільства й окремих його індивідумів.

Список використаних джерел

1. *Карамзин Н. М.* История государства Российского. — М. : Єксмо, 2007. — 1024 с.
2. *Ключевский В. О.* Русская история. — М. : Єксмо, 2009. — 912 с.
3. *Костомаров Н. И.* Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. — М. : Єксмо, 2009. — 360 с.
4. *Монтескье Ш. Л.* Избранные произведения / ред. И. Щербина. — М., 1955. — 799 с.
5. *Соловьев С. М.* История России с древнейших времен. — М. : Єксмо, 2010. — 1024 с.

Булкат М. С. Рівень правової культури як складова суспільного діалогу

Анотація. У статті досліджено взаємозалежність правової культури суспільства, розвитку його держави та якості суспільного діалогу. Визначено роль різних механізмів на формування балансу зазначених понять. Запропоновано узагальнені положення про можливість обґрунтування існування четвертої, інформаційної, гілки влади та її роль у формуванні суспільного діалогу, правової культури суспільства, розвитку держави. Узагальнено теоретико-правові положення оптимального розвитку суспільного діалогу та сучасної держави на його основі.

Ключові слова: правова культура суспільства, правова культура регіональних суспільств держави, правова культура соціальних груп, правова культура особистості, суспільний діалог, четверта гілка влади.

Булкат М. С. Уровень правовой культуры как составляющая общественного диалога

Аннотация. В статье исследованы взаимозависимость правовой культуры общества, развития его государства и качества общественного диалога. Определена роль различных механизмов на формирование баланса указанных понятий. Предложены обобщенные положения о возможности обоснования существования четвертой, информационной, ветви власти и ее роль в формировании общественно-го диалога, правовой культуры общества, развитии государства. Обобщены теоретико-правовые положения оптимального развития общественного диалога и современного государства на его основе.

Ключевые слова: правовая культура общества, правовая культура региональных обществ государства, правовая культура социальных групп, правовая культура личности, общественный диалог, четвертая ветвь власти.

Bulkat M. S. Level of Legal Culture as Component of Social Dialogue

Summary. The article provides investigation of mutual dependence between legal culture of society, development of its state and quality of social dialogue. The role of different mechanisms for forming balance of the mentioned notions was determined. The author proposed generalized provisions on possibility to justify existence of the forth, informational, branch of power and its role in forming of social dialogue, legal culture of society, development of state. The author also generalized theoretical and legal provisions of appropriate development of social dialogue and contemporary state on its basis.

Key words: legal culture of society, legal culture of regional societies of the state, legal culture of social groups, legal culture of personality, social dialogue, forth branch of power.